

Kiss Csilla

Színésznői házasságkötések és válások a hosszú 19. században

„Mindig csak azt szerettem, akitől tanulhattam is valamit.”
(Jászai Mari)

A 19. században és a 20. század elején a színésznőkkel szemben más volt a társadalom erkölcsi és viselkedési mércéje, mint amelyet a nők többségével szemben alkalmaztak. A közönség általában szemet hunyt afelett, hogy az ünnevelt színésznőnek szeretője, törvénytelen gyereke van, vagy akár többszörösen elvált. A színházba járó publikum (különösen a nők) ugyanakkor igen kíváncsi volt a színésznők családi és magánéletére, akik ezáltal – kivételezett helyzetük ellenére – jelentős hatást gyakoroltak környezetükre és általában a női magatartásformákra.

A hosszú 19. században színpadra lépő, főként a fővároshoz kötődő magyar színésznőkhöz kapcsolódó kutatásaim során létrehoztam egy színésznői adatbázist, amelynek segítségével megpróbáltam bemutatni, miként változott meg a színésznőkről alkotott kép az évtizedek során, hogyan vált a színésznők többsége társadalmi szempontból megbecsültté, és milyen módon válhattak a színésznők „divatikonokká”.¹ A jelen tanulmányban erre az adatbázisra támaszkodva bemutatom, hogy a színésznői házasságkötések és válások miként befolyásolták a színésznők karrierjét és a társadalmi ranglétrán való feljebb jutásukat.

Az adatbázis kapcsán az alábbi négy pontot tartom fontosnak megjegyezni:

1. Az adatbázisba azokat a színésznőket vettem fel, akiknek a pályakezdése az általam vizsgált korszakra, tehát 1790 és 1914 közé esik. Ezt az elvet eltérő módon alkalmaztam az 1837 (a Pesti Magyar Színház megnyitása) előtti és utáni időszakokra vonatkozóan. A korábbi időszak esetében minden színésznőt felvettem, akiről adatot találtam, a későbbiekben viszont csak azokat a művésznőket, akik hosszabb-rövidebb ideig tagjai voltak valamelyik fővárosi, magyar nyelven játszó színháznak. 1837–1861 között a Nemzeti Színház azon tagjait vettem fel, akik legalább egy évig voltak szerződésben, és egyéves működés után nem

¹ A színésznők színpadi pályafutásának adatai viszonylag könnyen rekonstruálhatók voltak az életrajzi és színháztörténeti lexikonok segítségével, a magánéletre (például házasság, válás, gyermek) és a színpadon kívüli tevékenységre vonatkozó adatokat azonban csak nagyon aprólékos munkával lehetett összegyűjteni, mivel ezek az információk elszórtan – és sokszor esetlegesen – szerepeltek a korabeli sajtóban, memoárookban, visszaemlékezésekben, levelezésekben és egyéb iratokban. Az egyes színésznőkre vonatkozó egyházi és állami anyakönyvek, illetve a házassági bontóperek iratanyagai nem minden esetben lelhetőek fel. Kiss 2007.

vonultak végleg vissza a színpadtól.² Az ezt követő időszakban a Nemzeti Színházon kívül a Budai Népszínház, a pesti Népszínház, a Vígszínház, a Magyar Színház, a Király Színház, a Thália Társaság és a Városligeti Színkör tagjai is szerepelnek az adatbázisban, hasonló kritériumok alapján. Az epizodistákat és a kardalnoknőket nem vettem bele a kutatásban, így összesen 239 színésznő jelenti az elemzések alapját. A „színpadra lépés” elvének alkalmazása azt is eredményezi, hogy – mivel a korszak vége felé aktív színésznők pályafutása természetesen általában nem zárult le az első világháborúval –, az adatbázis elemei és az ezeken alapuló elemzés időnként túlnyúlik a „hosszú” 19. századon, és a Horthy-korszakbeli viszonyokat is vizsgálja, sőt néhány esetben még az 1945 utáni időszakra is kitér.

2. Az adatbázisba való fölvételnél szelektíven jártam el akkor, amikor az 1837 után színpadra lépők esetében a fővárosi színésznőkre korlátoztam a kutatást. A főváros kiemelt társadalmi, kulturális szerepéből, valamint az itt játszó színésznők országos ismertségéből az is eléggé nyilvánvalóan következik, hogy az előőrsszerep – vagyis a színésznőknek a nők általában vett helyzetére gyakorolt hatása – is erősebb lehetett a fővárosban működők esetében.

3. A felvételnek eltérőek voltak a szempontjai az 1837 előtti és utáni időszakra vonatkozóan, amely azzal a kockázattal jár, hogy az adatbázis egységes jellege torzulhat, különösen akkor, amikor alább egyes jelenségek időbeli változását, a századon átívelő tendenciákat igyekszem kimutatni. A nehézség abból fakadt, hogy – mivel 1837 előtt nem volt a fővárosban állandó magyar színház – a fővárosi színésznőkre vonatkozó felvételi szempont a korábbi időszakra nem volt alkalmazható. A szűrés ennél a korszaknál kevésbé is lett volna indokolt: az ekkor színpadra lépő (ismert) színésznők száma nem olyan nagy, hogy az adatbázis kezelhetősége érdekében egyeseket valamilyen szempont alapján mellőznöm kellett volna. A század egyes időszakaira vonatkozó összehasonlításoknál, megálapításoknál igyekeztem tekintettel lenni a színésznők első generációjának eltérő jellegére. Az adatbázis heterogenitása azonban nyilván óvatosságra kellett hogy intsen bizonyos, a korai korszakot érintő megállapítások tekintetében.

4. Az időbeli változások feltérképezése céljából az adatbázisban szereplő színésznőket öt csoportba soroltam:³ 1. 1837 előtt színpadra lépők; 2. 1837–1849 között színpadra lépők; 3. 1850–1879 között színpadra lépők; 4. 1880–1899 között színpadra lépők; 5. 1900 után színpadra lépők. Az 1837-es dátum fontos korszakhatár: ekkor nyitja meg kapuit Pest-Buda első állandó, magyar nyelven játszó színháza. 1849, a szabadságharc leverésének dátuma politikatörténeti korszakhatár, de az ezután színpadra lépő színésznők sok tekintetben már más női (itt a nőemancipációs törekvések eredményeire, hatásaira gondolok) és más színészi generációhoz tartoznak (képzettség – 1865-ben nyitja meg kapuit a Színé-

² 1850 után az operaénekesnőket kihagytam, mert ettől az időszaktól fogva ritkán került sor arra, hogy egy operaénekesnő prózai darabokban vagy énekesjátékokban lépjen fel, míg korábban ez gyakran előfordult.

³ Az egyes generációkhoz tartozó színésznők listáját lásd az E-Függelékben.

szeti Tanoda –, játéktílus, új színpadi műfajok – például operett – révén), mint az 1849-ig pályára kerülők. Ugyanez igaz elődeikhez viszonyítva az 1880 és 1900 után színrelépőkre is. Ezeket az időhatárokat a kutatásom kezdetén – tulajdonképpen mint hipotézist – jelöltem ki, részben színháztörténeti, részben köztörténeti, részben pedig nőtörténeti szempontok alapján. Később felmerült bennem a színháztörténeti szempontok erőteljesebb érvényesítésének a lehetősége: a Budai Népszínház, a pesti Népszínház vagy a Vígszínház megnyitásának (1861, 1875, 1896) korszakhatárrá tétele. A változtatás azonban csak három-négy színésznőt érintett volna, így az összképre nem lett volna befolyással. A tagolás természetesen némileg szubjektív, így vitatható; más megoldás is elképzelhető lett volna.

A HÁZASSÁGKÖTÉS ÖSSZEFÜGGÉSEI A KARRIERREL ÉS A TÁRSADALMI MEGBECSÜLTSGEL

Az 1. táblázatból kitűnik, hogy a színésznők nagy része megpróbált megfelelni a korszak elvárásainak, és férjhez ment – legalább egyszer.

1. táblázat

A biztosan házasságot kötött színésznők száma

Generáció (színpadra lépés ideje)	Színésznők száma	Biztosan házasságot kötött	
	fő	fő	%
1837 előtt	63	60	95
1837–1849	26	20	77
1850–1879	52	45	87
1880–1899	55	42	76
1900 után	43	36	84
Összesen	239	203	85

Forrás: E-Függelék 2. táblázat

A házasságkötéseket abból a szempontból vizsgáltam meg, hogy a férj színész/színpadközei személy vagy a színház világához nem kötődő „civil” volt-e. Az volt a hipotézisem, hogy a kétféle kategóriánál az esetek jellemző részében eltérő szándékok húzódhattak meg a házasságkötés hátterében: az első esetben a házasság segíthette a színházi karriert, a második esetben pedig a társadalmi ranglétrán való előrelépést. Mindkét esetben a feleség addig ingatag anyagi viszonyai is rendeződhetnek a házasságkötés által. Anélkül, hogy az érdekmentes, szerelmi házasság lehetőségét, illetve előfordulását a színésznők körében tagadni akarnám, azt állapítottam meg, hogy a fenti hipotézist az alább ismertetett empirikus, különösen a válások elemzése során született adatok nagymértékben igazolták.

2. táblázat

A házastársak színész, színpadközeli vagy civil jellege

Generáció (színpadra lépés ideje)	Ismert házasság- kötések száma	A házastársak közül					
		színész		színpadközeli		civil	
		fő	%	fő	%	fő	%
1837 előtt	70	53	76	5	7	12	17
1837–1849	28	15	54	6	21	7	25
1850–1879	59	18	31	9	15	32	54
1880–1899	54	18	33	9	17	27	50
1900 után	47	9	19	14	30	24	51
Összesen	258	113	44	43	17	102	39

Forrás: E-Függelék 3. táblázat

Színész, színpadközeli férjek

Ha az összes színésznői házasságkötést vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy a 258 házasságkötés közül 113 esetben volt színész és 43 esetben színpadközeli a férj, vagyis az összes férj 61%-a ebből a két csoportból került ki. Másképpen megközelítve a dolgot: az adattárba felvett színésznők 59%-ának volt legalább az egyik férje színész vagy színpadközeli férfi. A színész és színpadközeli férjek összeadott számaránya az első két generációban 80%, a következő generációknál 50% körüli.

A színész férjek aránya – a negyedik generációt kivéve – folyamatosan csökkent (76%-ról 19%-ra), az ötödik generációban már a harmincöt férjzett színésznő közül mindössze hétnek, Báthory Gizának, Forrai Rózsának, Gombaszögi Fridának, Berky Lilinek, Tasnády Ilonának, Dajbukát Ilonának és Lábass Jucinak volt legalább az egyik (utóbbi kettőnek mindkét) férje színész. A színpadközeli férjek számaránya viszont 7%-ról – ingadozásokkal – 30%-ra nőtt a korszak végére.

A színésszel, színpadközeli emberrel való házasságkötés – különösen az első generációban – már magát a színészi hivatás választását is nagymértékben befolyásolhatta. Erre utal, hogy a házasságkötések többsége ebben a generációban még a színpadra lépés előtt történt. A rendelkezésemre álló adatok alapján számos példát lehet mondani arra, hogy – főként az első generációnál – a színész férjek egyengették feleségük karrierjét, a későbbiekben is nemegyszer ment férjhez egy-egy pesti színésznő vidéki színigazgatóhoz, és játszott ettől kezdve annak társulatában vezető szerepeket. A színpadközeli férjeknek is sokszor volt „karriersegítő” szerepük: Bulyovszky Gyula és Jókai Mór például újságjaikon keresztül támogatták feleségeiket, és „intrikáltak” ezek vetélytársnői ellen. Laborfalvi Róza még azután is, hogy visszavonult a színpadtól, megtiltotta Jókainak, hogy férje a *Honban* a külföldről hazatért Bulyovszky Lilla nevét egyáltalán leírja.

„A Hon-nál – Jókai rendeletéből – házszabály, hogy a Bulyovszky Lilla asszony nevét nem szabad említeni. Mikor hetekig vendégszerepelt a nemzeti színpadon, akkor sem volt említve e név, még a színlapban sem. Most, hogy a Fröbel-nőegylet alelnökének választották meg, szintén ki van hagyva a választottak sorából. Hogy nem röstelli valaki az ellenszenv e kicsinyeskedéseit elárulni, s hogy nem röstellik mások az ily gyarlóságot szolgálni”

– írta a *Fővárosi Lapok* 1878-ban.⁴ Valószínűleg Jókaira való tekintettel kapott Laborfalvi Róza – a színésznők közül elsőként – magas állami kitüntetést is: 1883-ban az uralkodó a koronás arany érdemkereszttel tüntette ki.⁵

Civil férjek

A civil férjek között sem volt ritka, aki valamilyen módon kötődött a színházhoz: az ügyvéd férjek sok esetben színházzal kapcsolatos jogi ügyeket vittek, színházakhoz kötődő vállalkozásokban vettek részt, mások esetleg színdarabokat, jeleneteket írtak műkedvelőként. A civilekkel való házasságkötés azonban – úgy tűnik – legtöbbször kevésbé a színházi karriert egyengette, hanem inkább biztos egzisztenciát és előkelő társadalmi kapcsolatokat jelentett a színésznő számára. Ebből a szempontból az arisztokrata férjjel való házasságkötés számított a legnagyobb előnynek: a színésznő ezáltal a legelőkelőbb körökben lett mindennapos vendég. Az általam vizsgált színésznők közül hétnek volt arisztokrata házastársa. Bárdy Gabi tizenhét évig volt gróf Zay Imre felesége, hogy aztán elváljon és hozzámenjen gróf Béldy Ákoshoz. Pálmay Ilka második férje gróf Kinsky Jenő volt – az első Szigligeti József színész. Paulay Erzsinek is a második férje volt arisztokrata: gróf Vittorio Cerruti olasz diplomata. Az első férje Czárán Zoltán földbirtokos, híres úrlovas volt. Váradi Aranka másodsor báró Bánffy Miklós intendánssal kötött házasságot, első férje dr. Fekete Miklós orvos, a Poliklinika igazgatója volt. Blaha Lujza harmadik férje volt báró Splényi Ödön. Az első férj, Blaha József karnagy özvegyen hagyta a művésznőt, második férjétől, Soldos Sándor földbirtokostól pedig elvált. Dömjén Róza a színészként Tolnai Andor néven működő gróf Festetics Andorhoz ment feleségül, Perczel Sári pedig báró Garibaldi Leó neje lett.

Az első generációnál a hetven létrejött házasságból mindössze tizenkét esetben, azaz a házasságok 17%-ában volt a férj civil. Ez is mutatja, hogy a társadalmi megbecsülés kivívása csak keveseknek sikerült ebből a generációból. Bár több főúri és köznemesi család pártfogolta a magyar nyelvű színjátszást, s a polgárság soraiból is mind többen jártak színházba, a színészeket, színésznőket inkább „egzotikumnak” tartották, akiknek a jelenlétével egy estélyt, vacsorát

⁴ *Fővárosi Lapok* (15.) 65. 1878. március 19. 319.

⁵ Erődi (szerk.) 1926. Később Felekyné Munkácsy Flóra, Prielle Kornélia és Blaha Lujza részesült ugyanebben az elismerésben.

esetleg színesíteni lehet; kevés volt a tartós, kölcsönös megbecsülésen alapuló kapcsolat a színészvilág tagjai és a közönség előkelőbb rétegei között.

„Széppataki Róza az első színésznő, aki előtt megnyílnak a nemesi kúriák és a szigorú polgári otthonok kapui. Rendkívüli tehetsége, páratlanul kedves modora és erkölcsös életmódja a belépőjegy.”⁶

A korszak többi színésznője nemigen tudott ehhez hasonló elismerést kivívni magának. Az említett civil férjek között volt egyébként két ügyvéd, egy közjegyző, egy katonatiszt, egy segédírnok és egy festőművész.

A második generáció huszonhat színésznője által kötött huszonnyolc házasságból hétben, azaz a házasságok 25%-ában volt civil a férj. Ennél a generációnál a katonatisztek és ügyvédek mellett megjelentek a földbirtokos köznemesi férjek is, ami a növekvő társadalmi megbecsültség jele lehetett. Kijelenthető, hogy igazi megbecsülést először ennek a színésznői (és színészi) generációnak a felső rétege vívott ki magának. Ez a gárda volt az, amelyik meg tudta győzni a közönséget arról, hogy a színészet művészet, és Thália papjának vagy papnőjének lenni becsületes, tisztességes foglalkozás. Ebben részben az játszott szerepet, hogy a Nemzeti Színház tagjai számára véget ért a vándorlás időszaka, a fizetésemelési mozgalmak révén anyagi helyzetük megszilárdult, lakáskörülményeik sokkal jobbak lettek, mint elődeiké: albérlet és szoba-konyhás lakások helyett többségük kényelmes, két-három szobás otthonokban lakott, és mindenek cselédet is tudott tartani.⁷ Vadnay Károly szerint Hollósy Kornélia színpadra lépése volt az a pont, ahol a társadalom szemében megváltozott a színészek és színésznők megítélése.

„Tetszett sokaknak az is, hogy egy előkelő úri lány szánta magát a színpadi pályára. [...] A demokrácia friss szele akkor áramlotta át a rendi világot, s az ifjak a kor szellemét is üdvözlék abban, hogy egy nagybirtokos nemes úr finom leánya kiteszi magát tapsnak, kritikának. A színházi személyzet pedig örömmel érezte, hogy ez a [sic!] fiatal lány szerződése a társadalom sok előítéletét fogja megcsappantani az ő pályájukkal szemben.”⁸

Ez azonban hosszú folyamat volt, és a közvélemény egyelőre inkább a „demi-monde”-hoz sorolta a színésznőket, nem pedig a polgársághoz: „Beh nagy kár, istenem, hogy ezek a mi színházi asszonyaink nem akarnak inkább szín-, mint szem- és kéjművésznők lenni!” – írta 1845-ben a *Magyarkák* című röpirat.⁹

A következő (harmadik) generáció főként fővárosi színésznői előtt a legelőkelőbb társaságok is megnyíltak. Sokan közülük a nemesség – a birtokos

⁶ Staud 1957: 39.

⁷ Bővebben: Pukánszky Kádár 1940: I. 122–137.

⁸ Vadnay 1905: 327.

⁹ Idézi: Pukánszky Kádár 1940: I. 123.

nemesség vagy a nemesi származású értelmiség – soraiból választottak férjet, sőt néhány színésznő házasságával egyenesen az arisztokrácia világába emelkedett (Blaha Lujza, Pálmay Ilka, Dömjén Róza). Az ötvenkét vizsgált színésznőre jutó ötvenkilenc házasság közül harminckét esetben, azaz már a házasságok 54%-ában volt a férj civil. Közöttük találunk hat földbirtokost (ebből három arisztokrata), négy jogászt (egy királyi táblai bírót, egy jogi végzettségű főszolgabíró és két ügyvéd), két orvost, egy művészettörténész-múzeumigazgatót (Márkus Emília első férje, Pulszky Károly), egy irodalomtörténészt (Beöthy Zsolt, Rákosi Szidi férje), egy építészt, egy festőművészt, egy közigazdászt, egy huszárhadnagyot és egy MÁV-üzletvezetőt. A többiek általában valamilyen állami hivatal viseltek. A harmadik generáció színésznőinek gyermekei is előszeretettel választottak házastársat a középosztály felső rétegéből vagy az elismert művészkörökből.¹⁰ Nem jelentett akadályt az sem, ha valamelyikük törvénytelen származású volt, azaz házasságon kívül született.¹¹

A negyedik generáció ötvenöt színésznőjére ötvennégy házasságkötés esik. Itt huszonhét esetben, azaz a házasságok felében volt a férj civil: közöttük volt két arisztokrata (mindketten Bárdy Gabi férjei), két köznemesi földbirtokos, négy jogász (köztük egy kúriai tanácselnök is), két-két orvos és katonatiszt, egy államtitkár és egy angol nyelvtanár. Ennél a generációnál megjelennek a gazdasági élet jeles képviselői is a férjek sorában: Szamosi Elza harmadik férje fővárosi nagykereskedő, Lenkey Hedvig második férje nagyvállalkozó volt, Varsányi Iréné pedig gyártulajdonos. Ha az előző korszak színészei és színésznői megnyitották az utat a legelőkelőbb körök felé, ennek a generációnak a legmegbecsültebb rétegeről már biztosan állítható, hogy otthonosan mozgott az elit társaságban. A kolozsvári színészek és mágnások kapcsolatára így emlékezett vissza egy korabeli szemtanú:

„az elitbálokon, sőt a mágnások bálján, gyakran színésznő volt a bálkirálynő. És senki ezen meg nem ütközött! A polgármester színésznőt vett feleségül, és a főjegyző búnak adta a fejét, mert tisztos kérésre kosarat kapott a színésznőtől. És a főúri hölgyek, mint például az akkori miniszterelnök [Bánffy Dezső] édesanyja, a család színével ékes csokrot vagy koszorút nyújtattak fel a színpadra annak a színésznőnek vagy színészkollégának, akit serkenteni, kitüntetni méltónak ítélték. Óh, nem unaloműző, főúri paciencia vagy színpadi »bridge« volt Kolozsvárott a színház körül való téblábolás, hanem az igazándi kékvér áthasonulása Thália ereibe. Ez nem ártott az álarcos Múzsának. Sőt! Minden színész jobban megbecsülte a pályáját, a színpadát, mert látta, láttuk, hogy Magyarország történelmi Múltja ítéli önmagához méltónak azt a művészetet, amelyet a Sors nekünk nemcsak örök élvezetül, de

¹⁰ Főleg a leánygyermekéről vannak adataink, például Csillag Teréz egyik lánya Herczeg Ferenc felesége lett, Márkus Emília egyik veje Vaclav Nyizinszkij, a világhírű balett-táncos volt, míg Lánycy Ilka lányát Feiks Jenő festőművész vette nőül. Blaha Lujza lánya, Soldos Sári Rákosi Szidi fiával, Beöthy Lászlóval kötött házasságot. A forrásokról lásd Kiss 2007.

¹¹ Például Nikó Lina vagy Lánycy Ilka lánya.

kenyérkeresetül is kijelölt. [...] És ezért, vagy talán éppen ezért, sem színész, sem mágánas nem tévedt a végletek túlzásába. A mágánából nem lett álbohém és a színész sem lett konfidens mágánasmajmoló. Mindegyik felekezet tanult valamit a másiktól, ami sem a színpadon, sem a főúri szalonokban nem volt káros.”¹²

A vidéki vándortársulatok színésznőinek persze nem volt olyan jó a társadalmi helyzete, mint a neves, állandó társulattal rendelkező kőszínházakban játszó pályatársnőiké: ezek a színésznők gyakran csak úgy tudtak az általuk elképzelt nívón megélni, ha tehetősebb férfiak közeledését elfogadták.¹³

Az utolsó generációban kötött negyvenhét házasságnak a többségében is, huszonnégy esetben (51%) civil volt a férj. Közöttük három arisztokratát,¹⁴ négy köznemesi birtokost, négy ügyvédet,¹⁵ három orvost és egy festőművészt is találhatunk. Öten a gazdasági elit tagjai voltak, ebből hárman külföldiek.¹⁶

A SZÍNÉSZNŐI VÁLÁSOK

Az alábbiakban a 239 színésznő válasaira vonatkozó adataimat elemzem, összehasonlítva a korabeli általános válási statisztikákkal (3. táblázat).

A táblázat adatait áttekintve szembevetve, hogy a válások száma valamennyi generációban igen magas volt a színésznők körében: a 203 házasságot kötött színésznő közül ötvenről lehet tudni, hogy elvált (van, aki többször is, ezért a válások száma összesen ötvennyolc), azaz nagyjából minden negyedik színésznői házasság válással végződött.

Ebben a korszakban ez feltűnően magas arányszám: a válás igen ritka volt a 19. században, noha a közvéleményt a reformkorban már élesen foglalkoztatta a házasság felbonthatóságának kérdése.¹⁷ Elvált nőkre vonatkozó adatokkal csak 1870-től találkozunk a statisztikákban, az addigi népszámlálásoknál, illetve a kötelező adatszolgáltatásoknál (például születés, házasság, halálozás esetében) az elvált nőket az özvegyek közé sorolták.¹⁸ A felbontott házasságok aránya a fővárosban a polgári házasság bevezetése (1894) előtt, vagyis a vizsgált korszak nagy részében 1% alatt volt, és az első világháborúig is csak 5%-ig emelkedett.

¹² Szerémy 1929: 130–132.

¹³ Váli 1893.

¹⁴ Paulay Erzsi, Péchy Erzsi és Várad Aranka férjei.

¹⁵ Azaz tulajdonképpen hármat, mivel dr. Márton Miksát kétszer kell számolni: első felesége Harmath Hedvig volt, a második Makay Margit.

¹⁶ E. D. Fuller egy amerikai olajtröszt elnöke volt, aki Keleti Juliskát vette nőül, a másik két külföldi (Sommerhof Félix német gyáros és Gordon Crocker, a Skót–Magyar Kereskedelmi Társaság igazgatója) pedig Petráss Sári férje volt. Perczel Sári férje a Magyar Általános Hitelbank cégvezetője volt, Gombaszögi Ella férje pedig a tőzsdén szerzett magának hírnevet.

¹⁷ Az erről folyó vitákba az egyházi személyeken és a jogászokon kívül több nőíró is bekapcsolódott. Fábri 1996: 67–69; Fábri (szerk.) 1998: 155–173.

¹⁸ Kőrösi 1871: 62; Klinger et al. (szerk.) 1992: 136, 284.

3. táblázat

Az elvált színésznők és a válások száma

Generáció (szinpadra lépés ideje)	Színésznők száma	Biztosan elvált		Ismert házasságkötések száma	Ismert válások száma	Válások a házasságkötések százalékában
		fő	%			
1837 előtt	63	8	13	70	9	13
1837–1849	26	3	15	28	4	14
1850–1879	52	13	29	59	15	25
1880–1899	55	14	33	54	16	30
1900 után	43	12	33	47	14	30
Összesen	239	50	25	258	58	22

Forrás: E-Függelék 2. táblázat

Az elvált családi állapotú nők aránya a budapesti népességen belül csak az első világháború után érte el az 1%-ot.¹⁹

A polgári házasság bevezetése előtti időszakban tehát akár harmincszor, de azt követően is mintegy hatszor annyi színésznői házasság végződött válással, mint a fővárosi átlag. Két megválaszolandó kérdés merül fel ezzel kapcsolatban: hogyan tudott ennyi színésznő (akár többször) elválni és újraházasodni, ha például a katolikus bíróságok nem engedélyezték a válást? Másrészt: mi lehet az oka annak, hogy a színésznők ilyen nagy számban váltak el?

A házasság felbontása 1894 előtt

A kötelező polgári házasság bevezetése előtt a magyar házassági jog igen kusza volt – nyolc felekezeti házassági jogrend létezett –, a házasság felbonthatósága felekezettől és lakóhelytől is függött.²⁰ Joggal vetette tehát papírra 1881-ben a polgári házasság bevezetéséért küzdő Sztehlo Kornél jogtudós az alábbi sorokat:

¹⁹ Szél 1935: 307. Mivel a válások száma a fővárosban volt a legmagasabb, és az általam vizsgált színésznők többsége hosszú időn keresztül itt élt, a Pest-Budára, illetve Budapestre vonatkozó adatsorokat használtam.

²⁰ „A római katolikusokra nézve a kánonjogi szabályok voltak érvényesek, melyek az egész ország területén hatályosak voltak. A görögkeletiek vonatkozásában elkülönült egymástól a román és a szerb egyház joga. Ezek mellett külön állást foglaltak el a görögkeleti vallású, de se nem szerb, se nem román ajkú tagok. [...] Magyarország területén mindkét hitvallású evangélikusokat a II. József által kibocsátott [...] pápens kötelezte, míg Erdélyben a helvét hitvallásra nézve saját egyházjoguk, az ágostaira pedig az 1870-ben kihirdetett házassági rendtartás volt irányadó. 1889 márciusában egy »Unitárius egyházi törvény a házassági jogról« szabályozta a felekezet viszonyait Magyarország egész területén. Az izraelitákra egy [...] 1863-ban kibocsátott udvari kancelláriai rendelet volt érvényes. Ettől eltérve viszont Erdélyben és Fiume területén az izraeliták házassági jogát maga az 1853-ban [...] hatályba lépett osztrák polgári törvénykönyv szabályozta.” Hergenné 2006: 151.

„Van nálunk kánoni jog és szentszéki peres eljárás, melyet senki sem ösmer, csak a papok – van görögkeleti és görög egyesült egyházi jog, melyet még kevesebben ösmernek –, van a magyarországi protestánsoknak egy elavult házassági pátensük, melynek szabványait a törvénykezési gyakorlat rég hatályon kívül helyezett. Van az erdélyi helvét hitvallásúaknak, az ágostai hitvallásúaknak és az unitáriusoknak külön-külön házassági joguk, amelyet Magyarországon csak azon hírből ösmerik, *hogy ott jó pénzért könnyű és gyors az elválás*. Van a zsidóknak egy kancelláriai rendeletük, mely a magyar törvényhozás által meg nem erősítettén, magvában érvénytelen, meg van a zsidóknak a talmudjok, melynek házassági jogáról a magyar bíróságoknak fogalmuk sincs. És ez általános zűrzavar felett uralkodik egy laza törvénykezési gyakorlat, mely a házassági válóperekben az ítélethozatalt tiszta blanquett-munkának tekinti, *s melynek fő- és egyedüli alapelve az, hogy aki Magyarországon el akar válni, az térjen át...*”²¹

Katolikus házasfelek ügyeiben katolikus egyházi bíróság (szentszék) ítélezett, amely azonban elvétele bontotta föl a házasságokat: elválni gyakorlatilag nem lehetett (az ágytól-asztaltól való elválasztást is csak nehezen mondták ki a szentszékek). Protestáns házasfelek esetén könnyebben fel lehetett bontani a köteléket;²² ezekben az ügyekben a Királyhágón innen – II. József 1786-os pátense óta – állami bíróságok, Erdélyben pedig protestáns egyházi bíróságok voltak illetékesek.²³ Katolikus kánonjogi szempontból a vegyes (katolikus–protestáns) házasságok – sok esetben még a protestáns lelkész előtt kötött vegyes házasságok is²⁴ – érvényesek voltak, így ezek válópere 1868-ig a katolikus szentszékekre tartozott: azaz az ilyen vegyes házasságok épp oly kevésbé voltak felbonthatók, mint a tisztán katolikusok.²⁵ A zsidó felek közötti házasság könnyen felbontható volt, akár a férj, akár a feleség részéről, sőt, indokolt esetben a válni nem akaró felet a bíróság kényszerítette a válólevél átadására vagy elfogadására.²⁶ A zsidó–keresztény vegyes házasság viszont keresztény szempontból nem létezett: a zsidó félnek keresztény hitre kellett térnie, ha keresztény pap vagy lelkész

²¹ Szehlo 1881: 14–15. (Mindkét esetben a kiemelés tőlem – K. Cs.)

²² A lelkészeknek persze nem mindig állt módjukban meggyőződni arról, hogy az eléjük járuló házasfelek valóban protestánsok-e, mivel sokszor – idő és papírok híján – „bemondásos” alapon működött a vallási hovatartozás tisztázása. Váláskor azután csak az esketési papírt kellett bemutatni, azaz ha valaki magát az esketésnél valamely protestáns felekezet tagjának vallotta, ekkor sem derült ki, hogy valójában katolikus. Szehlo 1893: 16.

²³ Kováts 1883: 62–66.

²⁴ Egy 1841-ben kiadott pápai breve katolikus szempontból érvényesnek ismeri el az Erdély és Magyarország területén evangélikus lelkészek előtt kötött vegyes házasságokat (alighanem azért, hogy az ezekből keletkező bontópereket katolikus egyházi bíróság elé vonja). Ezt az országgyűlés 1843-ban törvénybe is iktatta: „A jelen törvény kihirdetése után keletkező azon vegyes házasságok is, melyek evangélikus lelképásztor előtt kötöttek, érvényesek.” (1843: III. tc. 2. §). Bővebben lásd: Oltványi 1857: 14–19. Szehlo Kornél ugyanebben a kérdésben általában „protestáns” (kivéve az unitárius) lelkészek előtti házasságról beszél. Szehlo 1893: 14, 24.

²⁵ Szehlo 1890: 87.

²⁶ Szehlo 1880a: 29.

előtt akart házasságot kötni.²⁷ Zsidó rabbi előtt lehetett zsidó–keresztény vegyes házasságot kötni; ezekre ugyanazok a válási szabályok voltak érvényesek, mint a tisztán zsidó házasságokra.²⁸

A tömeges színésznői válásokra vonatkozó kutatásaim során azonban nem egy esetben meglepő – az imént kifejtett jogi szabályokkal ellentétes – tényekre bukkantam. A Prielle Kornélia és Szerdahelyi Kálmán színész házaspárról például tudjuk, hogy válásuk után mindketten újabb házasságot kötöttek, majd ezeket is felbontották, és ismét egymással léptek frigyre. A férj biztosan római katolikus volt, sőt minden bizonnyal a színésznő-feleség is.²⁹ Hogyan volt akkor ez lehetséges?

A tisztán katolikus vagy vegyes házasságok esetén a kiút – 1854-ig – a katolikus fél vagy felek áttérése volt.³⁰ Az egyik korabeli szakmunka szerint az állami bíróság előtt válópert indító felek 90%-a (!) protestáns hitre áttért katolikus volt.³¹ Az áttérés egyébként viszonylag egyszerű volt: az áttérési szándékot a saját (katolikus) lelkész előtt kellett – tanúk jelenlétében – egy hónapon belül kétszer kinyilvánítani; erről az illető egy bizonyítványt kapott, amit bemutatott az új (protestáns) felekezeti lelkészének.³² Ezt követően már a polgári bíróság bonthatta föl a házasságot, noha az áttértek esetében a bíróságok néha megtagadták azt.³³ Tegyük hozzá: ehhez a megoldáshoz az kellett, hogy a katolikus házastárs (vagy házastársak mindegyike) erre önként hajlandó legyen – a válni nem akaró katolikus fél tehát meggátolhatta a válást. 1854-ben viszont egy helytartótanácsi rendelet megtiltotta az áttértek házasságának felbontását: „az

²⁷ Kováts 1883: 67–68.

²⁸ A Talmudon alapuló zsidó házassági jog egészen az újkorig törvényesnek ismerte el a zsidó – nem zsidó vegyes házasságokat, azonban a vallási intolerancia időszakában tiltották ezeket. Az 1807-es párizsi nagy Synderion a Code civil alapján a zsidó és nem zsidó fél házasságát polgárilag kötelezőnek ismerte el. Az 1840-es és 1860-as évek magyarországi zsidó zsinatai a vegyes házasság teljes érvényességét a házasfelek tökéletes egyenjogúságtól tették függővé. A reformált zsidó egyházak (neológok) is ezt a gyakorlatot követték. Sztehlo 1881: 44; Szerterényi 1883: 76–77.

²⁹ Ha lehet hinni a Petőfi–Prielle-legendának, az evangélikus vallású költő a protestáns lelkész mellett a katolikus papot is megkérte az esketésre, ez pedig alighanem azért volt lehetséges, illetve szükséges, mert Prielle katolikus volt. Mályuszné Császár 1957: 152.

³⁰ Bartháné Meszlényi Annát is azzal vádolta meg férje a katolikus egyházi bíróság előtt, hogy a színésznő a válás miatt református hitre akar térni: „Azon szent hitünkkel és szent szertartásunkkal ellenkező, reformált körből, veszedelmes csábítói szent hitünk megtagadására és az ellenhit Református vallás felvételére unszolják. Emellett csábítója 14 ezer pengő forintokat ígér, azon esetben, ha tőlem elválandó a Református vallás felvétele egyedüli kinézésék tőlem való könnyebbi válhatási módja és azonnali házassági egyesülés céljok és tervük.” Bartha János és Bartháné Meszlényi Anna válópörének iratai, OSZK SZT, Fond 4/151/3–4.

³¹ Sztehlo 1880b: 58. A Budapest Főváros Levéltárában lévő bontóperek anyagának átnézése is alátámasztja ezt a megállapítást, sőt a periratok visszatérő formulája a „mindkét fél *jelenleg* evangélikus vallású” kitétel.

³² Ha a pap vagy lelkész nem volt hajlandó ilyen papírt kiállítani, a két tanú jegyzőkönyvezte az esetet, és az áttérés így is érvényes lett. Így volt ez Jászai Mari esetében is, aki katolikus hitről evangélikus hitre tért át. Bizonyítvány Jászai Mari áttéréséről, OSZK SZT, Fond 20/1/1–2.

³³ Sztehlo 1890: 87.

olyan házasság, melynél akár eredetileg, akár áttérés folytán a felek csak egyike is katolikus volt, fel nem bontható, még akkor sem, ha a válóper idején mind a kettő nem katolikus lett.³⁴ Így az eddigi kibúvó – hogy a katolikus házasfelek önként protestáns hitre térnek, ezáltal házasságuk a protestáns szabályok szerint felbontható – megszűnt.³⁵

A kiegyezést követő törvények két tekintetben hoztak változást. Az 1868. évi XLVIII. törvénycikk kimondta, hogy vegyes házasságoknál a válóperben a katolikus fél fölött a katolikus szentszék, a protestáns fél felett a polgári törvényszék ítélt, és mind a két bíróság az illető fél saját hitelvi alapján hoz ítéletet.³⁶ Ez egyébként azt eredményezte, hogy a polgári bíróság adott esetben a protestáns félre nézve kimondta a házasság felbontását, amely azonban a katolikus félre nézve továbbra is fennállt. „Így történhetik az – állapítja meg némi humorral a kortárs jogász szakértő –, hogy Magyarországon egy férfinak lehet egyszerre több felesége, és a nőnek több férje.”³⁷ A másik változás pedig az volt, hogy az áttértek megítélésében a törvény kötelező módon visszatért az 1854 előtti jellemző gyakorlathoz: az 1868. évi LIII. törvénycikk³⁸ 8. §-a szerint „az áttértek minden cselekvényei azon egyház tanai szerint ítélandók meg, amelyhez áttért, és az általa elhagyott egyház elvei reá nézve semmiben sem kötelezők”.³⁹ Ettől kezdve tehát a válni akaró félnek – ha nem volt eleve protestáns – elég volt magának áttérnie, majd polgári bíróság előtt kezdeményeznie a bontópert.⁴⁰ Az 1868. évi törvények csak a bevett keresztény vallásfelekezetek viszonyait szabályozták, és nem terjedtek ki a keresztény – nem keresztény házasságokra.

Az 1894. évi XXXI. törvénycikk hatálybalépését követően azután felekezet-től függetlenül polgárilag bárki elválhatott és újraházasodhatott, bár a katolikus egyház továbbra sem ismerte el a „válást”, így egyházi házasságot a katolikus válású elváltak másodjára továbbra is csak protestáns lelkész előtt köthettek.⁴¹

³⁴ Idézi: Sztéhlo 1890: 87.

³⁵ Bár az további vizsgálatot igényel, hogy ebben az időszakban, főleg az 1850-es években, a törvényhatóságok hogyan viszonyultak a helytartótanácsi rendeletekhez; esetlegesen kimutatható-e valamilyen eltérés a katolikus, illetve a református többségű vármegyék gyakorlata között.

³⁶ 1868. évi XLVIII. törvénycikk A vegyes házassági válóperekről. <https://1000ev.hu/index.php?a=3&param=5370> – utolsó letöltés: 2017. október 28.

³⁷ Sztéhlo 1890: 90.

³⁸ 1868. évi LIII. törvénycikk A törvényesen bevett keresztény felekezetek viszonzosságáról. <https://1000ev.hu/index.php?a=3&param=5375> – utolsó letöltés: 2017. október 28.

³⁹ Idézi: Sztéhlo 1890: 87.

⁴⁰ A katolikus házásfél „miatt” ebben az esetben hosszabb válási procedúrára kellett számítani, ezért többször előfordult, hogy menet közben a még mindig katolikus házásfél inkább áttért az évekig tartó pereskedés helyett.

⁴¹ Katolikus házasságot szinte kizárólag akkor bontanak fel, ha sikerül bizonyítani, hogy a házasságot nem hálták el. A Privilegium Paulinum alapján két meg nem keresztelt fél házassága automatikusan felbomlik, ha egyikük megkeresztelkedik (katolikus lesz) és új házasságot köt (egy katolikkussal), ha előzőleg a nem keresztény fél különváltik tőle. Ezzel a lehetőséggel azonban nem lehet élni akkor, ha a keresztény fél okot szolgáltatott a különválásra. Katolikus házasság megszűnhet úgy is, hogy a szentszék érvényteleníti a házasságkötést (például impotencia, sógor-ság, kényszerítés vagy más okok miatt). Bővebben: Hársfai 2006: 130–139.

Összefoglalva tehát elmondhatjuk, hogy protestáns felek számára az egész korszakban viszonylag könnyű volt a válás, katolikus vagy vegyes (protestáns–katolikus) felek pedig akkor válhattak el – kivéve az 1854 és 1868 közötti időszakot –, ha a katolikus fél (felek) áttért(ek) valamelyik protestáns felekezetre. 1894-től végül polgári értelemben minden házasság felbonthatóvá vált.

Miért vált el ilyen sok színésznő?

Erre a kérdésre az előbbinél már jóval nehezebb választ adni. Mivel a színésznők önálló kenyérkeresők voltak, a vagyoni, egzisztenciális szempontok – amelyek más nőknél fontosak lehettek – nem tartották őket vissza a házasság felbontásától, hiszen el tudták tartani magukat. Ráadásul a többi kenyérkereső nővel ellentétben, akik közül sokan férjhezmenetelükkor feladták hivatásukat, a színésznők – néhány kivételtől eltekintve – továbbra is dolgoztak. A társadalmi konvenciók sem kötötték őket annyira, mint a többi nőt a korszakban – pontosan a foglalkozásuk miatt. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az elvált színésznők többsége rövid időn belül újból férjhez ment, azaz megint a „polgári normák” szerint élt. Lehetséges, hogy a színésznők számára az áttérés sem okozott túl nagy problémát – talán ezt is egyfajta szerepként, játékként fogták fel:⁴² Akinek persze fontos volt, hogy a katolikus szentségekhez járuljon, az minden bizonnyal nem vagy nehezebben tért át.

A fentiekben már említett társadalmi előrejutás, illetve feljebb jutás a társadalmi ranglétrán szintén oka lehetett a házasságok felbontásának. A negyvenkilenc elvált színésznő közül huszonnyolc kötött újabb házasságot a válása után, közülük öten a második válásuk után is, így összesen harminchárom újbóli házasságkötést tudunk elemezni. A harmincháromból tíz alkalommal az első és a második férj is színész volt, de az utóbbi – szinte kivétel nélkül – tehetségesebbnek tartott, híresebb, előkelőbb színházi pozícióval rendelkező volt, mint az elődje.⁴³ Hét esetben az első férj színész volt, a második azonban már színházközelű (1), festőművész (1), belügyminisztériumi államtitkár (1), nagykereskedő (1), „sajtócézar” (1), köznemesi eredetű földbirtokos (1), illetve arisztokrata (1). Fontos hangsúlyozni, hogy a második (harmadik) házasságkötések a legtöbb esetben néhány évvel a válást követően történtek meg, ezen idő alatt pedig a színésznők szakmai karrierje általában felfelé ívelt, ami által a „rangjuk”, társadalmi pozíciójuk is emelkedett.⁴⁴ Három példát találunk arra, hogy a második férj volt

⁴² Például Lendvayné Hivatal Anikó az áttérésétől függetlenül továbbra is katolikusként élt; csak a temetése napján derült ki, hogy első férjétől való válása kapcsán a református hitre tért át, így őt a református egyház szertartásai szerint kell eltemetni. *Budapesti Hírlap* (11.) 217. 1891. augusztus 9. 6.

⁴³ Talán csak Szentesy Vilma három férje (Rónaszéky Gusztáv, Tauffer Ernő, Bizza Károly) között nem lehet ilyen különbséget tenni.

⁴⁴ Gombaszögi Frida és Pálmay Ilka is volt már „valaki”, amikor Miklós Andor, illetve Kinsky Jenő gróf felesége lett.

a színész, az első pedig civil. Ebből két esetben a színésznő a válását követően lépett színpadra, és ebből az új közegeből került ki a második (harmadik) házastársa.⁴⁵ Szamosi Elza pedig orvos férje elől – akin lassan elhatalmasodott a (szakmai-mesteri) féltékenységből eredő téboly – menekült egyik állandó partnere, Környey Béla színész karjaiba.⁴⁶ (Később Környeytől is elvált, és hozzáment Reiss József fővárosi nagykereskedőhöz.) Három további esetben köznemesi birtokos volt az első férj, és kettőnél arisztokrata, egynél ügyvéd a második.⁴⁷ A fennmaradó tíz eset többségére is igaz, hogy a második (esetenként harmadik) házasságok felemelkedést, előrelépést jelentettek/jelenthettek társadalmi és/vagy anyagi szempontból. Ezekben az esetekben kishivatalnokot író, a katonatisztet földbirtokos, minisztériumi tanácsost nagyvállalkozó, gyártulajdonost elnök-vezérigazgató, orvost arisztokrata férj követett – bár például Medgyaszay Vilma három férje (orvos – író – műfordító) vagyoni és társadalmi szempontból „egyenrangúnak” tűnik, csakúgy, mint Bárdy Gabi két gróf házastársa.

Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a színésznők mindig csak érdekből mentek újra férjhez, és szerelemről szó sem volt ezekben a kapcsolatokban. Sok házasság kötöttetett érzelmi alapon, de sok mögött ott volt a racionális, józan megfontolás is. Arról sincs szó, hogy mindig a feleség kezdeményezte volna a válást: volt olyan ügy (például Apraxin Júlia, Jászai Mari, Váradi Aranka esetében), amelyben a feleséget vádolták házasságtöréssel, és valószínűsíthető, hogy főként a civilekkel kötött házasságok felbontásánál gyakran szerepelhettek a válóokok között a feleség „normálistól eltérő” életmódjából adódó problémák.⁴⁸

HÁZASSÁGON KÍVÜLI KAPCSOLATOK

A források alapján úgy látszik – bár erről aligha készíthető a házasságokhoz hasonló statisztika –, hogy a színésznők körében gyakoriak voltak a házasságon kívüli intim kapcsolatok. Előfordult ilyen a házasságuk alatt is, bár – legalábbis az általam ismert adatok szerint – a színésznők e kapcsolatok legnagyobb részét nem házasságaik alatt, hanem azok előtt, között vagy után tartották fenn.

⁴⁵ Ecsedi Jozefáról és Paulayné Gvozdanovics Júliáról van szó.

⁴⁶ Szamosi Elza első férje, dr. Somló Nándor ugyanis nemcsak egyszerű orvos volt, hanem énektanár is, ő tanította – egyesek szerint „idomította” – a feleségét is énekelni.

⁴⁷ Blaha Lujzáról, Paulay Erzsiről és Haraszthy Herminről van szó.

⁴⁸ Például Hegyi Aranka és Farkas József építész válóperében: Farkas József felperes és Berger Antónia alperes házassági bontóperének iratai. BFL VII.2.c 1899 – V. 0430. A színészházasságok bontóperében is találkozhatunk azonban ilyesmivel: Bartha János is megpróbálta minden lehetséges módon „befeketíteni” a feleségét (házasságtörés, háziasszonyi és anyai kötelességek elhanyagolása, erkölcstelen életmód), de vádjait nem tudta kellő számú tanú vallomásával alátámasztani. Így végül az ő hibájából mondták ki a válást, mivel az ő házasságtörését és a feleségével szembeni durva bánásmódját sikerült bebizonyítani. Bartha János és Bartháné Meszlényi Anna válópöreének iratai, OSZK, SZT, Fond 4/151.

A vándortársulatoknál egy újabb turné vagy egy új társulati tag megjele-
nése adhatott alkalmat kalandokra.⁴⁹ A kőszínházaknál a szerető – különösen
a pályakezdés éveiben – lehetett az igazgató vagy az intendáns, aki a színésznőt
pártfogásába vette vagy tanította. A pályafutás későbbi szakaszaiban is sokszor
húzódhatott meg érdekek egy-egy ilyen kapcsolat mögött. Nem egy színésznő
– feltehetően anyagi okokból – magas rangú pártfogót keresett és talált magá-
nak. Déryné Kassán 1828-tól kezdve kilenc éven át élvezhette a nős gróf Csáky
Tivadar támogatását.⁵⁰ Bulyovszky Lilla II. Ernő szász-coburg-gothai herceggel
és II. Lajos bajor királlyal állt bizalmas kapcsolatban.⁵¹ A házasságban élő Scho-
delné megszökött Nyáry Pál gróffal.⁵² Prielle Kornélia gróf Radnótfáy Sámuel
közeledését fogadta el.⁵³ Lánczy Ilka gyermekkel is megajándékozta gróf Kegle-
vich Istvánt. Pálmay Ilkát karrierje kezdetén báró Bánffy György és báró Orczy
Lőrinc támogatta. Fedák Sári házasságkötését Degenfeld Imrével szinte az utolsó
pillanatban akadályozta meg a gróf családja.⁵⁴

A korszak színésznői közül Jászai Marinak közismerten sok férfival volt
viszonya. Pályája kezdetén ő is rászorult a magas rangú pártfogókra, válása után
azonban már nem elsősorban emiatt kereste a közeli kapcsolatot férfiakkal.
Naplójában és visszaemlékezéseiben nyíltan írt ezekről a viszonyokról, közlé-
seit a bőséges levéltanyag és a kortársi visszaemlékezések is alátámasztják.⁵⁵ Leg-
illusztrisabb szeretői Feszty Árpád – aki jó szolgálatot tett mint kosztümtervező
Az ember tragédiája bemutatásakor –, Reviczky Gyula és Szomory Dezső voltak.
Jászai egyébként valamennyiüknél idősebb volt: Fesztynél hat, Reviczkytől öt,
Szomorynál tizenkilenc évvel – a „pálmát” e tekintetben a tragika utolsó sze-
relme, Plesch János rajeci fürdőorvos vitte el, aki harminchat évvel volt fiatalabb
színésznő szeretőjénél. Jászai önállóságára, függetlenségére vall, hogy ezekben
a kapcsolatokban – bár naplóiban másként próbálja feltüntetni – mindig ő volt
az irányító.⁵⁶ Plátói szerelem is volt az életében:

„Ha elgondolom, milyen más lett volna egész életem folyása, ha egy olyan ember
szeretett volna, mint Herczeg Ferenc. Milyen magasságba emelne fel az engem tes-
testül-lelkestül. Még így is milyen jó, hogy ő van az életemben. Még így is erkölcsi
tengelye lett az életemnek. Jólesik tudnom, hogy megvetne, ha komiszszágot vagy

⁴⁹ Ecsedi Jozefa például megszökött Kilényi Dávid igazgatótól, akivel együtt is élt, és a miskolci
társulathoz szerződött. Itt hamar összeköltözött Kőszeghy Alajos színésszel, de Kilényi érte jött
és magával vitte. A színésznő Kolozsvárott hozzáment Pály Elekhez, majd miután tőle elvált,
Kőszeghy neje lett. Déryné 1900: I. 375–376, 391–395.

⁵⁰ Déryné 1900: II. (a kötet egésze tele van a kettejük kapcsolatára való utalásokkal).

⁵¹ Péchy 1969: 137–220, 303–342.

⁵² Déryné 1900: III. 246–247. A kortárs visszaemlékezések szinte mindegyikében van utalás erre
a kapcsolatra.

⁵³ Mályuszné Császár 1957: 164–166.

⁵⁴ Bános 1986: 94–96.

⁵⁵ Jászai Mari levélhagyatéka az OSZK Kézirattárában található.

⁵⁶ Szomory Dezsőnek például azt is megszabta, hol viselje a választékot a hajában (Jászai Mari
levelei Szomory Dezsőhöz, OSZK Kt. Levelestár, 2. levél).

ízléstelenséget követnék el. Öntudatlanul apellálok az ítéletére, ha cselekszem. Sejt-e vajon, hogy mim nekem?”⁵⁷

Herczeg sajnos nem sejtette:

„Én tulajdonképpen csak Mirja [barátai nevezték így a színésznőt] halála után, emlékiratainak olvasásából, tudtam meg, milyen tiszta és mély vonzalmat érzett irántam. Az ilyen utólagos felismerés fájdalmas lelkiismereti furdalásokkal jár, s a túlélőnek az az érzése, hogy nem értékelte eléggé a barátság égi ajándékát.”⁵⁸

A századfordulós Budapesten közismert tény volt Márkus Emília és Ábrányi Kornél író, szerkesztő viszonya.⁵⁹ Az állandóan féltékeny Márkus képes volt előadás alatt (!), míg nem volt jelenése, jelmezben kimászni az öltözője ablakán, hogy ellenőrizze, Ábrányi valóban a *Pesti Napló* szerkesztőségében ül-e, vagy esetleg más szoknyák után futkos. A Krúdy Gyula regényeiben is szereplő Szemere Miklós, a lóversenyzésből és kártyajátékból óriási vagyona szert tevő nábob igen diszkrétan kezelte több éven át tartó viszonyát Meszlényi Adrienne-nel, a Nemzeti Színház színésznőjével, ennek ellenére mindenki tudta, hogy a színésznő keresztül vezet az út Szemere szívéhez és pénztárcájához, aki nagyon bőkezűen gondoskodott a művésznőről, és végrendeletében jelentős vagyont hagyott rá.⁶⁰ Szintén köztudott volt Varsányi Irén románca Molnár Ferencsel.⁶¹ Varsányi addig szigorúan a polgári erkölcsök diktálta keretek között élt, így amikor ez a szerelem fellángolt – és a sajtó jóvoltából jókora nyilvánosságot kapott –, a színésznő becsülettel közölte férjével, hogy válni kíván. Szécsi Illés beleegyezett a dologba, de azt kérte Varsányitól, hogy amíg a válóper be nem fejeződik, ne találkozzon Molnárral. A szerelmesek azonban nem bírták ki egymás nélkül, így a férj óriási – nyilvános – botrányt csapott. Varsányi ekkor szakított Molnár Ferencsel, aki ezután kezdte – részben bosszúból, részben felejtésből – Fedák Sárinak csapni a szelet.⁶² Fedák hamarosan „férjül vette” az író, aki azonban ekkor már a Vígszínház fiatal üdvöskéjének, Darvas Lilinek udvarolt.

Az említett példakkal a színésznők házasságon kívüli kapcsolatainak – ennek az objektív módszerekkel nehezen vizsgálható jelenségnek – a sokszínűségét kívántam érzékeltetni. A kapcsolatok mozgatórugói, a viszonyok kezdetének és felbomlásának az okai – benyomásaim alapján úgy tűnik – részben hason-

⁵⁷ Jászai 1998: 114–115.

⁵⁸ Herczeg 1985: 268.

⁵⁹ Bővebben: Csathó 1960: 14–149; Bálint 1969: 29–30.

⁶⁰ Tuli 2004: 375–391. Ady Endre is Szemerétől remélt anyagi támogatást párizsi útjához, ezért először Meszlényi Adrienne-hez fordult. Bővebben lásd Ady Endre levelei Bíró Lajoshoz és Diósy Ödönnéhez, Vitályos (szerk.) 1998: 95, 107, 113. és 114. levél.

⁶¹ Bővebben lásd Mátrai-Betegh 1957: 343; Gyergyai 1968: 145–151; Bálint 1969: 44–45; Sárközi 1995: 52–63.

⁶² Fedák Sári és Molnár Ferenc kapcsolatáról bővebben: Vörös 1990: 32–45; Sárközi 1995: 66–105; Gajdó 2003: 71–74.

lóak a házasságoknál kifejtettekhez (karrier, presztízs, anyagi érdek), de feltehetően nagyobb hangsúlyt kaptak bennük más okok is, például a kalandvággy vagy a testiség.

* * *

Végző soron a válások nagy száma és az indokok elemzése, valamint a házasságon kívüli kapcsolatok vizsgálata igazolni látszik a kiinduló hipotézisemet, amely a karrier, illetve presztízs-szemponatok domináns szerepéről szólt a színésznői házasságok körében. Az eddig leírtakból levonható a következtetés: a gyakori válásra nem ritkán azért (is) került sor, mert a házasság hátráltatni látszott a színésznő karrierjét, avagy egy új házasság megkötése előkelőbb társadalmi pozícióval, anyagi helyzettel, szakmai előrelépéssel kecsegtetett.

FORRÁSOK

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

VII.2.c Pesti, (1875-től) Budapesti Királyi Törvényszék iratai. Polgári peres iratok, 1872–1918.

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (OSZK Kt.)

Levelestár.

Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tár (OSZK SZT)

Fond 4. A Nemzeti Színház iratanyagának maradványai, 1837–1884.

Fond 20. Jászai Mari iratai.

Déryné Széppataki Róza 1900: *Déryné naplója I–III.* (s. a. r. Bayer József.) Singer és Wolfner, Budapest.

Erődi Jenő (szerk.) 1926: *Az Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézet Színháztörténelmi Naptára.* Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézet, Budapest.

Herczeg Ferenc 1985: *Emlékezései.* Szépirodalmi, Budapest.

Jászai Mari 1998: *Emlékiratai.* (Válogatta és a bevezetőt írta Lukácsy Sándor.) Magyar Könyvklub, Budapest.

Klinger András – Csahók István – Ehrlich Éva – Fajth Gáspár – Gyulay Ferenc – Harcsa István – Kamarás Ferenc (szerk.): *Történeti-statisztikai idősorok 1867–1992.* I. kötet. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

Szerémy Zoltán 1929: *Emlékeim a régi jó időkből.* Centrum, Budapest.

Vadnay Károly 1905: *Irodalmi emlékek.* Franklin, Budapest.

Váli Béla 1893: Színházi prostitúció. *Színművészeti Lapok* (1.) 12. 98–100.

Vitályos László (szerk.) 1998: *Ady Endre levelezése I. 1895–1907.* Akadémiai, Budapest.

Budapesti Hírlap, 1891.

Fővárosi Lapok, 1878.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bálint Lajos 1969: *Vastaps*. Szépirodalmi, Budapest.
- Bános Tibor 1986: *Aki szelet vet... Fedák Sári életregénye*. Magvető, Budapest.
- Csathó Kálmán 1960: *Ilyennek láttam őket. Régi nemzeti színházi arcképalbum*. Magvető, Budapest.
- Fábr Anna 1996: „*A szép tiltott táj felé*”. *A magyar írók története a két századforduló között (1795–1905)*. Kortárs, Budapest.
- Fábr Anna (szerk.) 1998: *A nő és hivatása. Szemelvények a magyarországi nők kérdés történetéből 1777–1865*. Kortárs, Budapest.
- Gajdó Tamás 2003: „Terc, kassza, tuletroá, ultimó, ubu, Fedáksári!” Egy primadonna tündöklése és bukása. In: uő (szerk.): *Dívák, primadonnák, színésznők. Jászai Mari – Fedák Sári – Karády Katalin*. Ernst Múzeum, Budapest, 71–74.
- Gyergyai Albert 1968: Varsányi Irén. In: Illés Jenő (szerk.): *Színészarcok a közelmúltból*. Gondolat, Budapest, 145–151.
- Hársfai Katalin 2006: *Bevezetés a házasságjogba*. Szent István Társulat, Budapest.
- Herger Csabáné 2006: *A nővértől az állami anyakönyvvezetőig. A magyar házassági köteléki jog és az európai modellek*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Kiss Csilla 2007: „*Királynő vagy te a művészet országában*.” *A színésznői szerepkör változásai a 19. századi Magyarországon*. (PhD-disszertáció.) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Kováts Gyula 1883: *A házasságkötés Magyarországon egyházi és polgári jog szerint*. Eggenberger, Budapest.
- Kőrösi József 1871: *Pest szabad királyi város az 1870-dik évben. A népszámlálás és népleírás eredményei*. Pest szabad királyi város, Pest.
- Mályuszné Császár Edit 1957: Prielle Kornélia és Szerdahelyi Kálmán. In: Gyárfás Miklós – Hont Ferenc (szerk.): *Nagy magyar színészek*. Bibliotheca, Budapest, 151–179.
- Mátrai-Betegh Béla 1957: Varsányi Irén. In: Gyárfás Miklós – Hont Ferenc (szerk.): *Nagy magyar színészek*. Bibliotheca, Budapest, 321–348.
- Oltványi Pál 1857: *Vegyes házasságok*. Halzay, Temesvár.
- Péchy Blanka 1969: *Hűséges hűtlenek*. Magvető, Budapest.
- Pukánszky Kádár Jolán 1940: *A Nemzeti Színház százéves története*. I. kötet. (Fontes historiae hungaricae aevi recentioris. Magyarország újabbkori történetének forrásai.) Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
- Sárközi Mátyás 1995: *Színház az egész világ. Molnár Ferenc regényes élete*. Osiris–Századvég, Budapest.
- Staud Géza 1957: Déryné. In: Gyárfás Miklós – Hont Ferenc (szerk.): *Nagy magyar színészek*. Bibliotheca, Budapest, 36–56.
- Szél Tivadar 1935: *A budapesti házasságok*. (Statistikai Közlemények, 86. 4.) Budapest Székesfőváros Statistikai Hivatala, Budapest.
- Szethlo Kornél 1880a: *A zsidó házassági jog. Adalék a zsidó-kérdés megoldásához*. Grill, Budapest.
- Szethlo Kornél 1880b: *Törvényjavaslat a házasság megkötésének és felbontásának feltételeiről. (Polgári házasság.) Indokolással*. Grill, Budapest.

- Sztehlo Kornél 1881: *A keresztény-izraelita polgári házasság. Észrevételek a kormány által a polgári házasság tárgyában beterjesztett törvényjavaslata felett.* Hornyánszky, Budapest.
- Sztehlo Kornél 1890: *A házassági elválás joga.* 2. lényegesen átdolgozott kiadás. Franklin, Budapest.
- Sztehlo Kornél 1893: *A polgári házasságról.* Hornyánszky, Budapest.
- Szterényi Albert 1883: *A polgári házasság. Tekintettel a vegyes házasságra a zsidó törvény és történelem szempontjából.* Révai Testvérek, Budapest.
- Tuli Andrea 2004: A lóverseny, mint a társasági reprezentáció intézménye Ausztria-Magyarországon a 19–20. században. In: Majoros István (szerk.): *Öt kontinens. Az Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék tudományos közleményei.* ELTE BTK, Budapest, 375–391.
- Vörös Tibor 1990: *A Fedák.* Háttér, Budapest.

E-FÜGGELÉK

Elérhető a *Korall* honlapján (www.korall.org) az aktuális számhoz tartozó „E-FÜGGELÉK” menüpontból.

Tartalom

1. táblázat: A tanulmányban vizsgált színésznők.
2. táblázat: A színésznők házasságkötéseik száma szerint.
3. táblázat: A színész, színpad közeli és civil férjjel házasságot kötő színésznők generációnként.